

A szocialista törvényesség „aranymérlegén” Költői igazságszolgáltatás az 1970-es évek német és magyar nyelvű Kohlhaas-parafrázisaiban

TÓTH KATINKA

Bevezetés

„Élt valahol a Havel partján, a tizenhatodik század közepe felé egy lókereskedő, név szerint Kohlhaas Mihály, egy tanító fia, a maga korában az egyik *legderekkabb*, ugyanakkor *legelvetemültebb* ember. – Ez a rendkívüli férfiú, egészen harmincéves koráig, a jó állampolgár példaképének számíthatott volna. [...] A *jogérzék* azonban rablóvá és gyilkossá tette őt.”¹ (kiemelés – T. K.)

„Éltre kelt oxümoron”: így jellemzi Földényi F. László Kleist Kohlhaas Mihályát.² Egy ember, aki – a lutheri antropológia emberképe szerint – egyszerre igaz és bűnös, sőt, mindez felsőfokban: „legderekkabb” és „legelvetemültebb”. Azonban mitől minősül valaki „deréknek”, mitől „elvetemültnek” – és *milyen jogalapon*: az állam törvénye, „saját keblének ítélőszéke”,³ a társadalom elvárásai, a Biblia, a kanti kategorikus imperatívusz szerint? A jogérzék, a Jhering szerinti Rechtsgefühl *feljogosítja-e* az egyént arra, hogy áthágja a pozitív jog szabályait? *Hol a határ* a morálisan pozitív értelmű jogérvényesítés és bűn(cselekmény)nek számító önbíráskodás között? Egyáltalán pedig: *ki jogosult dönteni* abban a kérdésben, hogy merre billen az „aranymérleg” nyelve?⁴ Összefoglalva mindezeket: hogyan értelmezhető a Kohlhaas-dilemmában a költői igazságszolgáltatás kérdése?

---

¹ Heinrich von KLEIST: „Kohlhaas Mihály (Egy régi krónikából)” [ford. MÁRTON László] in Heinrich von KLEIST: *Próza* (Pozsony: Kalligram 2013) 9.

² „Kohlhaasra nem lehet csak úgy odanézni: aki rápillant, azt Gorgóként megbénítja. Kant behalt volna a látványába. Egyhelyben áll, és mégis száguld. Nyugodt, mint egy kódarab, mégis őrjöng. *Egy életre kelt oxümoron.*” FÖLDÉNYI F. László: *Heinrich von Kleist. A szavak hálójában* (Pécs: Jelenkor Kiadó 1999) 298. Kiemelés az eredetiben.

³ KLEIST (1. j.) 13.

⁴ *Uo.*

A kleisti Kohlhaas-elbeszélés mint fabula alapján – amely a legfrissebb német kutatások szerint Peter Hafftitz XVI. századi Kohlhase-történetének parafrázisa⁵ – mind a német nyelvű szépirodalomban, mind számtalan más nemzet irodalmában számtalan szüzsé született,⁶ különösen olyan időszakokban, ahol az állam általi jogsértések és e sérelmekkel szembeni ellenállás a kulturális diskurzus egyik központi témáját képezték. E tanulmányban a *VII. Jóg és irodalom szimpózium* tematikájára való tekintettel, Nagy Tamás emléke előtt való főhajtásként,⁷ azt vizsgálom meg, hogy mennyiben „strukturálódik át” a kleisti Kohlhaas-dilemmában megjelenő költői igazságszolgáltatás kérdése a „keleti blokk” 1970-es évekbeli szocialista viszonyai között: az NDK-ban, a kádári Magyarországon, illetve a Ceaușescu-korszak romániai magyar irodalmában.

Vizsgálódásaimnak kettős célja van: bízom egyrészt abban, hogy a *poetic justice*⁸ fogalmának feltárása – egyfajta „szubjektív jogszociológia-pótlékként” – hozzásegít bennünket a „szocialista törvényesség” mint rendszer működésének megértéséhez (vö. *korreferens* olvasat⁹); másrészt pedig talán nem naiv az a meggyőződés, hogy a formális jog szabályainak alkalmazásán alapuló „jogszolgáltatás” hatókörén kívül eső tényezők figyelembe vétele mindannyiunkat – jogászokat és nem-jogászokat egyaránt – támogat abban, hogy az elénk kerülő, kisebb-nagyobb „Kohlhaas-dilemmákban” meg-alapozottabb döntést hozhassunk (vö. a *normatív univerzum* koncepciója felőli megközelítés¹⁰).

Módszertani megfontolások és az elemzés szempontjai

Az elemzés alapjául a tanulmány terjedelmi kereteire való tekintettel minden területről egyetlen, a korszak viszonyait meglátásom szerint meglehetősen plasztikusan bemuta-

⁵ Hans Kohlhase történetét első ízben Peter Hafftitz iskolai rektor dolgozta fel *Märkische Chronik* című munkájában (1520–1602 között), melyet Kleist George Christoph Kreysig és Christian Schöttgen 1731-es kompendiumából ismerhetett. Kleist közvetlen forrásaihoz bővebben lásd Bernd HAMACHER: „Michael Kohlhaas” in Ingo BREUER (hrsg.): *Kleist Handbuch. Leben-Werk-Wirkung* (Stuttgart–Weimar: J. B. Metzler 2013) 97–100; FÖLDÉNYI F. László: „Jegyzetek” in KLEIST (1. j.) 426.

⁶ A Kohlhaas-recepciótörténetéhez lásd HAMACHER (5. j.) 105; BREUER (5. j.) 410–474; Thomas MUELLER: *Historizität-Aktualität-Intertextualität: Kohlhaas in der deutschsprachigen Literatur. PhD Thesis* (University of British Columbia 1988) <https://open.library.ubc.ca/collections/ubctheses/831/items/1.0098169>; NAGY Tamás: *Egy arkangyal viszontagságai* (Budapest: Gondolat 2018) 56; Klaus MÜLLER-SALGET: *Kleist und die Folgen* (Stuttgart: J. B. Metzler 2017) 116–136.

⁷ Nagy Tamás részletesen foglalkozik Kohlhaas Mihály alakjával Hajnóczy Péter *A fűtő* című novellája kapcsán, vö. NAGY (6. j.) 33–163.

⁸ A *poetic justice* fogalmának értelmezésekor a nussbaumi koncepcióból indulok ki. Martha Craven NUSSBAUM: *Poetic justice: The literary imagination and public life* (Boston: Beacon Press 1997). A fogalom értelmezését lásd a módszertani megfontolások között.

⁹ Nagy Tamás „valóságelvű” olvasatról, H. Szilágyi István az irodalmi mű jog-, illetve eszmetörténeti, továbbá jogszociológiai kutatások forrásául szolgáló felfogásáról beszél. Vö. NAGY (6. j.) 47; H. SZILÁGYI István: „Jog és irodalom” *Iustum Aequum Salutare* 2010/1, 5–27, 9, 10.

¹⁰ „A jog intézményeinek vagy előírásainak semmilyen készlete sem létezhet azoktól a narratíváktól függetlenül, amelyek meghatározzák és jelentéssel töltik meg. Mert minden alkotmányhoz tartozik egy eposz, és minden tízparancsolathoz egy szentírás. Amint azoknak az elbeszéléseknek a kontextusában értjük meg a jogot, amelyek jelentéssel töltik meg, az már nem egyszerűen egy betartandó szabályrendszer, hanem egy világ, amelyben élünk. Ebben a világban jog és narrativa szétválaszthatatlanul összefüggnek.” Robert M. COVER: „The Supreme Court 1982 Term Foreword: Nomos and Narrative” *Harvard Law Review* 1983, 4–5. Az idézett szövegrész fordítását lásd NAGY (6. j.) 12.

tó művet választottam: két novellát – Christoph Hein: *Az új (szerencsésebb) Kohlhaas*,¹¹ Hajnóczy Péter: *A fűtő*¹² és Sütő András *Egy lócsiszár virágvasárnapja* című drámáját.¹³

A nevezett hypertextusokat a „law in literature” sajátos megközelítésmódjával vizsgálom.¹⁴ Magáról a Kohlhaas-problémáról – az igazságosság–törvényesség dichotómiával összefüggésben – a jogelméleti irodalomban könyvtárnyi szakirodalom született, csakúgy, mint ahogyan hazánkban a Sütő-dráma, illetve a Hajnóczy-novella is számos kutatás tárgyát képezte (túlnyomórészt, de nem kizárólag az irodalomtudomány keretein belül maradván).¹⁵ Hangsúlyozni szeretném, hogy ez az elemzés egyrészt interdiszciplináris, másrészt összehasonlító megközelítésű: a jogért folytatott küzdelem egyes aspektusait, az igazságszolgáltatás kérdését vizsgálja az irodalmi alkotások tükrében – teszi pedig mindezt úgy, hogy a hasonló történelmi situációban, de más országhatáron belül született három konkrét irodalmi alkotást egyrészt a kleisti interpretációval hasonlítja össze, másrészt a modern parafrázisok párhuzamait, eltéréseit egymás vonatkozásában is vizsgálja.

Fenti megfontolások szerint a következőkben Kohlhaas Mihály (Kleistnél), Kohlhaas Mihály (Sütőnél, a főhős nevében egyetlen „h”-val), Kohlász Mihály (Hajnóczy művében „magyarítva” „á”-val és „sz”-szel) és Hubert K. (Hein novellájában) jogért folytatott küzdelmét elemzem az alábbiakban kifejtett szempontok alapján, majd következtetéseket vonok le a költői igazságszolgáltatás szocialista viszonyok közötti „működésével” kapcsolatban.

Az összehasonlító elemzés előtt tisztázni szükséges, hogy a *poetic justice* fogalmával kapcsolatban a nussbaumi koncepciót tekintem kiindulópontnak.¹⁶ Ennek középpontjában az igazságérzet fogalma áll. Nussbaum hangsúlyozza, hogy a morális és az esztétikai ítélet ugyanarról a tőről fakad: mindkettőhöz „szimpátia” szükséges – amelyhez pedig elengedhetetlen a *literary imagination* vagyis az „irodalmi képzelőerő” erőforrásainak mozgósítása. A szimpátia pedig – ahogy H. Szilágyi István az általa találóan „ér-

¹¹ Christoph HEIN: „Az új (szerencsésebb) Kohlhaas. Beszámoló egy pereskedésről az 1972–73-as esztendőből” [ford. HALASI Zoltán] in Christoph HEIN: *Meghívás polgári lever-re* (Budapest: Európa 1986) 81–100.

¹² HAJNÓCZY Péter: „A fűtő” in HAJNÓCZY Péter: *A halál kilovagolt Perzsiából. Válogatott írások* (Budapest: Osiris 2007) 68–85.

¹³ SÜTŐ András: „Egy lócsiszár virágvasárnapja” in SÜTŐ András: *A máglya füstje* (Budapest: Helikon 2008) 7–71.

¹⁴ A „jog az irodalomban” megközelítés áttekintéséhez lásd H. SZILÁGYI (9. j.) 6–14.

¹⁵ Christoph Hein novellájával kapcsolatban jóval kevesebb olyan forrás áll rendelkezésre, amely a művet részletesen vizsgálja. A magyar nyelvű szakirodalomban Nagy Tamás, Chován István, Dömjén Katalin tesznek említést a műről a Kohlhaas-problémával összefüggésben: NAGY (6. j.) 56, 64; CHOVÁN István: „Kohlhaas Mihály gyalogos reménysége (Kleist és Sütő András)” in BARANYAI Norbert – IMRE László – TAKÁCS Miklós (szerk.): *In memoriam Görömbei András* (Debreceni Egyetemi Kiadó 2015) 350; DÖMÉNY Katalin: „Elbeszélés Kleist módján, avagy az eredeti Kohlhaas Mihály” *Literatura* 1994/4, 420–429. A német nyelvű szakirodalomban a kutatásom során fellelt legrészletesebb elemzés: Jochen MARQUARDT: „Es war einmal ein Land, das hiess DDR oder Wie Kohlhaas zum Staatsbürger ward” in Klaus HAMMER (hrsg.): *Chronist ohne Botschaft. Christoph Hein. Ein Arbeitsbuch* (Berlin–Weimar: Aufbau 1992) 56–66. A novella értelmezéséhez lásd továbbá: Phillip MCKNIGHT: *Understanding Christoph Hein* (Columbia, SC: University of South Carolina Press 1995) 163–166.

¹⁶ Nussbaum (8. j.) A nussbaumi koncepciót a hazai szakirodalomban Horkay Hörcher Ferenc gondolta tovább, aki a költői igazságszolgáltatást olyan mechanizmusként értelmezi, amely a befogadóban meglévő igazságérzet működésével az „öröknek tételezett (erkölcsi) értékrend helyreállítását” biztosítja. HORKAY HÖRCHER Ferenc: „A költői igazságszolgáltatásról” *Iustum Aequum Salutare* 2007/2, 43–55, 45.

telmes érzelemnek” fordított fogalommal kapcsolatban aláhúzza – kétféle mozzanatra bontható: egyrészt megköveteli, hogy az empátia révén beleéljük magunkat a másik ember lelki- és gondolatvilágába, majd az értelem segítségével össze kell vetnünk azt saját érzésvilágunkkal, értékendünkkel.¹⁷

Hogyan helyezhetnénk el a költői igazságszolgáltatást a „normatív univerzum” rendszerében? A két fogalom összefüggésének lényegét a következőkben látom. Azt állítom egyrészt, hogy a költői igazságszolgáltatás a szépirodalmi mű befogadása révén „normatív univerzumunk” komplex, értelmi és érzelmi síkon történő megértéséhez vezet. Ez az összefüggés azonban nem egyirányú: a költői igazságszolgáltatás nem pusztán „szubjektív lenyomat”, hanem – éppen a komplex megértés révén – gondolkodásunkat jelentősen alakítja, érzelmeinket befolyásolja, ezáltal egyéni és társadalmi cselekvésekre is visszahat, így „normatív univerzumunkat” maga is formálja.¹⁸

Az összehasonlítás szempontjaira áttérve: ezek kialakításánál a problémaközpon-túságra törekedtem, vagyis olyan aspektusokat választottam, amelyek vizsgálata a két-fajta igazságszolgáltatás működésére vonatkozóan releváns megállapításokra vezethet. Elemzésem szempontjai mindezek figyelembevételével a következők: a parafrázisok történeti és fiktív kontextusa, ezzel összefüggésben a narratív helyzet bemutatása; a költői igazságszolgáltatás tényezőinek összehasonlító áttekintése az egyes parafrázi-sokban (a jogsérelem jellege, a jogért folytatott harc „mozgatórugói”, a küzdelem jel-legzetességei, a törvény értelmezése alapján); a költői igazságszolgáltatás fogalmának értelmezése az egyes szűzsékekben (következtetések).

A parafrázisok kontextusa

A Kohlhaas-dilemmában megjelenő költői igazságszolgáltatás kérdésével kapcsolatban az elsőként vizsgálandó szempont a művek keletkezésének történelmi-társadalmi háttere, és a hypertextus „meséjének” kontextusa, vagyis a „fiktív háttér”. A kétféle kontextussal meglátásom szerint szorosan összekapcsolódik a narratív helyzet, amely-nek értelmezését a *poetic justice* vonatkozásában kulcsfontosságúnak tartom.

A kleisti kulisszák

A „szocialista szűzsék” értelmezéséhez először a kleisti alapdilemmát mint Hein, Haj-nóczy és Sütő művének „nyersanyagát” szükséges tisztázni. Lássuk tehát az eredeti problémafelvetés történelmi-társadalmi hátterét!

Heinrich von Kleist művének végső változata 1810-ben jelent meg Berlinben.¹⁹ A francia felvilágosodás eszméi, Montesquieu, Rousseau művei jól ismertek voltak a né-met értelmiség körében, zömük azonban a francia forradalom eszméinek „mérésékelt változatát” tette magáévá, és – nem utolsósorban a tömeges erőszakkal, illetve terrorral együtt járó jakobinus diktatúra tapasztalataira tekintettel – a „szabad monarchia”

¹⁷ H. SZILÁGYI (9. j.) 15–16.

¹⁸ Vö. 10. j.

¹⁹ Günter BLAMBERGER: *Heinrich von Kleist. Életrajz* [ford. FÖLDÉNYI F. László] (Pozsony: Kalligram 2015) 398.

eszméjében hitt.²⁰ II. Ferenc császár 1806 augusztusában lemondott a Német-római Birodalom trónjáról, ami a birodalom fennállásának végét jelentette.²¹ A német államiság romokban hevert. III. Frigyes Vilmos porosz király 1806 októberében hadat üzent Napóleonnak, aki a poroszok több nagy veresége után bevonult Berlinbe. Poroszország jelentős területeket veszített. A külpolitikai vereség és a tisztázatlan belpolitikai viszonyok országszerte növekvő elégedetlenséghez vezettek.²²

A porosz reformereknek ebben a helyzetben kellett megtalálniuk az állami-társadalmi modernizáció útját, amelyet számtalan belső vita kísért. Blamberger korreferens olvasata szerint ezek a korabeli viták a novella fontos háttérét képezik: Kleist azon mérsékelt nemesi reformerek pártján állt, akik – elkerülendő egy esetleges lázadást vagy a francia megszállók „szélsőséges” forradalmi ígéreteinek való behódolást – a nép élére akartak állni, egyidejűleg azonban a konzervatív rendi ellenzékkel is meg kellett küzdeniük.²³

A valós háttér után a fiktív kontextus a következőképpen körvonalazható. Az elbeszélésben megjelenő fabula hőse, Hans Kohlhase történelmi személy volt, aki a Brandenburg tartománybeli Cöllnben élt. 1532-ben a lipcsei vásárra utazott, útközben azonban az egyik földbirtokos lefoglalta Kohlhase két lovát, zálogként a továbbutazás fejében. Kohlhase először a jog eszközével vette fel a harcot lovai visszaszerzéséért, sikertelenül. Ezt követően megindította „magánháborúját”: házakat gyűjtött fel, kifosztott egy kolostort és egyéb erőszakos cselekmények kísérték útját. Luther szavára sem hallgatott, és a harcot tovább folytatva a brandenburgi választófejedelmet is megtámadta. A lócsiszárt 1540-ben elítélték és kivégezték.²⁴

Látható tehát, hogy az „ősfabula” – melynek a kleisti mű a genette-i értelemben vett hypertextusa²⁵ – a XVI. században játszódik, közvetlenül az 1524–25-ös német parasztháborút követően, a vallásháborúk időszakában. A valós és a fiktív kontextus kapcsolata vonatkozásában elmondható: a Kleist-féle „szüzséből” több ponton az látszik, hogy a szerző a közel 300 évvel korábbi történet díszletei közé az öntudatára ébredő polgár problémáit vetítette vissza:²⁶ a locke-i, hobbesi szerződéselméletek kérdéseit, a természeti törvénnyel, az ellenállási joggal kapcsolatos korabeli diskurzusokat.²⁷ Az anakronizmusok szövegbeli jelenlétére utal továbbá, hogy Kleist – a feudális viszonyoktól idegen – ellenállási jogot boncolgatja, provokál, gyakori nála a többértelműség, a bizonytalan helyzetek („saját keblének ítélőszéke előtt még nem volt biztos benne, hogy ellenfelét valóban bűn terheli-e”²⁸), kedveli a paradoxonokat,²⁹ szemléletét

²⁰ Heinrich August WINKLER: *Németország története a modern korban I.* [ford. D. MOLNÁR Judit] (Budapest: Osiris 2005) 46.

²¹ WINKLER (20. j.) 51.

²² *Uo.* 56.

²³ BLAMBERGER (19. j.) 400.

²⁴ *Vö.* 5. j.

²⁵ Gérard GENETTE: „Transztextualitás” [ford. BURJÁN Mónika] *Helikon* 1996/1–2, 82–90.

²⁶ Török Ervin szerint a mű „egy új polgári öntudat és egy új hatalomtudat egybefüggő megjelenésének [...] dokumentuma”. TÖRÖK ERVIN: „Az erőszak határai. Heinrich von Kleist: Kohlhaas Mihály” in TÖRÖK ERVIN: *Elmozdult képek. Nyelvi kép és megértés Heinrich von Kleist műveiben* (Budapest: Ráció 2015) 239–240.

²⁷ Szemléletes példa erre Luther beszélgetése Kohlhaas Mihállyal. KLEIST (1. j.) 38–41.

²⁸ *Vö.* 3. j.

²⁹ A kortárs szakirodalom éppen ilyen okok miatt hangsúlyozza olyan gyakran Kleist modernségét. *Vö.*

mindvégig áthatja az abszolút, „objektív” igazság megismerését tagadó kanti ismeretelmélet.³⁰ Az effajta megközelítés egy XVI. századi krónikásra nem lehet jellemző, Kleist így szándékosan elidegenítő hatásokat alkalmaz, saját korának olvasóit ugyanúgy döntéshelyzetbe hozva – de legalábbis nyugtalanító kérdésekkel szembesítve –, ahogy a mindenkori olvasót is.

A valós és fiktív kontextus, illetve a narratív helyzet vizsgálata alapján láthatóvá válnak a kleisti Kohlhaas-dilemma történelmi-társadalmi-filozófiai „kulisszái”. Ahhoz, hogy a kleisti „igazságszolgáltatás” fogalmát értelmezni tudjuk, fontos tekintettel lennünk a fenti előzményekre: különösen a kanti ismeretelméletre, valamint a szerződélemletekben megjelenő természetjogi felfogásra. Távoll áll azonban tőlem, hogy a kleisti művet pusztán a korabeli diskurzusok fényében vizsgáljam, ahogy egy effajta szemlélettől – Kundera nyomán – Nagy Tamás is óvta magát.³¹ A kontextus bemutatásával az „ösdilemma” korabeli díszleteit, a narratív helyzetet, a kleisti szemléletmód alapvetéseit kívántam vázolni, kiindulópontként a modern parafrázisok vizsgálatához.

Az 1970-es évek díszletei

Többen felfigyeltek már arra a jelenségre, hogy a Kohlhaas-történet az 1970-es években világszerte reneszánszát élte.³² Hein elbeszélésében, Hajnóczy novellájában és Sütő történelmi drámájában közös, hogy a Kohlhaas-motívummal mindannyian az igazságért folytatott korabeli küzdelem lehetőségét/kötelezettségét példázzák; mindhárom mű főszereplője – a maga sajátos módján – a fennálló rendszerrel veszi fel a harcot; mindhárom műben hangsúlyos a társadalomkritikai szemlélet. Az alábbiakban áttekintem, hogy milyen körülmények között került sor a keletnémet, a magyar, illetve az erdélyi hypertextusok megszületésére. Ugyanúgy, ahogy fent Kleist esetében, a modern „imitációk” esetében is az igazságszolgáltatás mibenlétének tisztázásához fontosnak tartom a történelmi körülmények és a narratív helyzet elemzését. Ezek vizsgálata nélkül Hein, illetve Hajnóczy iróniája, groteszk látásmódja, vagy Sütő „parabolikus” igazságkeresése a *law in literature* megközelítésű elemzésemben nehezen lenne értelmezhető.

Hein

Az NDK „hivatalos” irodalompolitikájának aligha Kleist volt a legkedveltebb alakja. Az író a kemény diktatúra időszakában – nem utolsósorban Lukács György kritiká-

Bodo PIEROTH: „Was hilft gegen Rechtsverweigerung? Heinrich von Kleist: Michael Kohlhaas, 1810” in Bodo PIEROTH: *Recht und Literatur* (München: C. H. Beck 2015) 167–168.

³⁰ „Nem tudjuk eldönteni, hogy amit igazságnak nevezünk, az igazán az igazság-e, vagy csak annak látszik előttünk.” Lásd „Kleist levele 1801. március 22-én Wilhelmine von Zengének” in Heinrich von KLEIST: *Levelek* [ford. FÖLDÉNYI F. László] (Pécs: Jelenkor 2000) 163.

³¹ „Milan Kundera vélhetően felettébb utálná a *jelen tanulmányt*” NAGY (6. j.) 35. Kiemelés az eredetiben.

³² 1975-ben jelent meg Edgar Lawrence Doctorow *Ragtime* című regénye is, mely szintén Kohlhaas-parafrazisnak tekinthető. Hein, Sütő, Hajnóczy művével kapcsolatban felhívja a figyelmet a nevezett jelenségre többek között Bernd FISCHER: „What Moves Kohlhaas? Terror in Heinrich von Kleist, EL Doctorow, and Christoph Hein” in Jeffrey L. HIGH – Sophia CLARK (eds.): *Heinrich von Kleist. Artistic and Political Legacies* (Rodopi: Brill 2013) 185–196; NAGY (6. j.) 56; DÖMÉNY (15. j.) 420; CHOVÁN (15. j.) 350. Lásd még 6. j.

ja nyomán³³ – túl modernnek és túl lázadónak találtatott. Főhősei gyakran fanatikus igazságkereső karakterek, ami szintén nem passzolt bele a központi kultúrpolitikai elképzelésekbe. Viszonylagos enyhülésre Walter Ulbricht, az Államtanács elnöke 1971-es visszalépését követően került sor, amikor az irodalompolitika is „átmenetileg liberalizálódott”.³⁴ Eközben a hatvanas-hetvenes években az NSZK-ban is egyre sokasodtak a rendszerkritikus, túlnyomórészt újbaloldali felhangok, az 1968-as diáklázadások nem múltak el nyom nélkül, és felütötte fejét Nyugat-Németországban – addig ismeretlen jelenségként – a nagyvárosi terrorizmus a Vörös Hadsereg Frakció (Rote Armee Fraktion, RAF), a Június 2. Mozgalom és egyéb kisebb szervezetek révén.³⁵ (1979-ben publikálta az NSZK-ban *Kohlhaas* című regényét Elisabeth Plessen, melyben az író az eredeti Kohlhaase-történet kifejezetten szubjektív interpretációjával a Vörös Hadsereg Frakció tevékenységére igyekszik válasz(oka)t találni.³⁶)

Az átmeneti enyhülés az NDK-ban lehetőséget adott arra, hogy – bár természetesen közvetetten – rendszerkritikus megnyilvánulások is „beszivárognak” az irodalmi kánonba: e többé-kevésbé rejtett utalásokhoz Kleist művei – kiváltképp a *Kohlhaas Mihály* – kiváló nyersanyagot biztosítottak. Így született meg ebben az időszakban több kelet-német Kohlhaas-parafraízis, például Stefan Schütz 1975-ös drámája, a *Kohlhaas*, melyben a „passzus” (Passsheim), az útlevel, illetve a „határ”, országhatár fogalma – kleisti hivatkozásként – egyértelmű aktuális olvasattal bírt.³⁷ Günter Kunert 1975-ös műve, a *Pamflet K. mellett* Goethe Kleisttel szembeni elutasító magatartását párhuzamba állította az NDK dogmatikus kultúrpolitikájával.³⁸ Szintén Kohlhaas Mihály alakját idézi meg Heiner Müller 1977-ben született drámája, a *Gundling Porosz Frigyes élete, Lessing alvása álma sikolya*, amely Kleistet és egyben Kohlhaast pusztító-önpusztító személyként ábrázolja.³⁹ A néhány éven belül született számtalan transztextusból arra következtethetünk, hogy a hetvenes évek NDK-ja mint történelmi-kulturális szituáció, a szocialista törvényesség játékszabályai szerint működő jogrendszer társadalmi valósága a Kohlhaas-motívum számára kiváló „táptalajt” biztosított.

Ilyen kulturális környezetben adták ki 1980-ban Christoph Hein művét a következő címmel: *Az új (szerencsésebb) Kohlhaas. Beszámoló egy pereskedésről az 1972–73-as esztendőből*. Az elbeszélést az irodalmi kánonban elhelyezve megállapítható, hogy az több művel is transztextuális kapcsolatban áll, melyek a heini igazságszolgáltatás-fogalom szempontjából szintén jelentősek. Egyértelmű az utalás Kafka *A per* című művére egyrészt a főszereplők névhasznossága (Josef K. és Hubert K.), másrészt az abszurd mozzanat megjelenése révén (a teljes véletlennek, egy ifjú, becsvágyó szakszervezeti dolgozó közbenjárásának köszönhető, hogy Hubert K. követelésének a Legfelső Bíróság végül helyt adott). Meglepő módon – a címbeli hasonlóságon kívül – ugyanúgy az abszurditás fogalma kapcsolja Hein novelláját mint hypertextust Kleist egy rövid anekdotájához,

³³ Peter GOLDAMMER (hrsg.): *Schriftsteller über Kleist: eine Dokumentation* (Berlin–Weimar: Aufbau 1976) 293.

³⁴ BLAMBERGER (19. j.) 459.

³⁵ ORMOS Mária: *Németország története a 20. században* (Budapest: Rubicon 2008) 360–365.

³⁶ MÜLLER-SALGET (6. j.) 96; BLAMBERGER (19. j.) 461.

³⁷ MUELLER (6. j.) 178–190.

³⁸ MÜLLER-SALGET (6. j.) 90.

³⁹ Uo. 90; BLAMBERGER (19. j.) 460–461.

az *Egy újabb (szerencsésebb) Werther* címűhöz⁴⁰ – amelyben a szerző Goethe szentimentális Wertherét „facsarja ki” egy váratlan-groteszk fordulattal –, illetve Kleist *A lelenc* című elbeszéléséhez egy névazonosság révén (a főszereplő feleségét mindkét mű esetében Elvirának hívják).⁴¹ A különböző transztextuális utalásokból az szűrhető le, hogy a szocialista törvényesség világában való jogkeresés, jogért való küzdelem egyszerűen nem írható le „abszurd” összetevő nélkül.

Hajnóczy

Kafka kiváló átkötést jelent a következő parafrázishoz, az 1975-ben megjelent⁴² és az 1970-es évek kádári Magyarországon játszódó szüzséhez, *A fűtő*höz: a novella kapcsolódik ugyanis egyrészt Kafka *A fűtő* című elbeszéléséhez, másrészt *A perhez* is, ahogy erre több Hajnóczy-kutató is rámutatott.⁴³ A Hajnóczy-mű kontextusát Nagy Tamás részletesen és igen plasztikusan mutatta be, tepertőkrémes kenyerekkel és hétfői adás-szünettel.⁴⁴ Elemzéséből kiemelem, hogy felhívja a figyelmet a novella rokonságára a hetvenes évek hazai és nemzetközi tényirodalmával, szociográfiáival (a valóság-hű olvasat lehetőségeiről szólva), részletesen bemutatja a mű és a szociográfiák közti párhuzamokat.

Kafka mellett – szintén az abszurd mozzanatnál maradva – Camus hatása is több ponton felismerhető Hajnóczy szemléletmódjában.⁴⁵ A fűtő ugyanúgy az értelmes emberi lét lehetőségeit keresi egy tőle idegen, őt korlátozó vagy éppen létezését tagadó világban – abszurd jogi és egyéb díszletek között –, mely világban megmaradni heroikus küzdelmet, folyamatos lázadást igényel. Ha azonban nem lázad, élete elveszti értelmét: az abszurd győzedelmeskedik.⁴⁶ E ponton pedig itt az újabb párhuzam Christoph Hein látásmódjával: mind *Hubert K. küzdelmében*, mind például *Az idegen barát* című regényben felfedezhetőek a francia egzisztencialista filozófus „nyomai” (utóbbi mű főszereplőjében a *Közöny* „idegen”-jére ismerhetünk⁴⁷).

Nagyon érdekes és a „létező szocializmus” működéséről rendkívül sokat elmond, hogy az Ulbricht- és a Honecker-korszak NDK-jában (1960–1973, illetve 1976–1989 között) és a „legvidámabb barakk” magyar viszonyai között két író művészetében a fennálló rendszer megdőbbsen hasonlóan „csapódott le”: mindketten Kohlhaas-motívumhoz fordulnak, mindketten az objektív-dokumentarista, „jegyzőkönyvező” krónika hangján szólalnak meg, de keverik mindezt abszurd, szürreális elemekkel, gro-

⁴⁰ A kapcsolatra Marquardt hívja fel a figyelmet: MARQUARDT (15. j.) 56. Az anekdotát lásd Heinrich von KLEIST: „Egy újabb (szerencsésebb) Werther” [ford. HÁMORI Ágnes] in KLEIST (1. j.) 220–221.

⁴¹ Heinrich von KLEIST: „A lelenc” [ford. MÁRTON László] *uo.* 157–170.

⁴² REMÉNYI József Tamás: „Eletrajzi jegyzet” in HAJNÓCZY (12. j.) 284.

⁴³ A rokonságra utal Nagy Tamás is: NAGY (6. j.) 55.

⁴⁴ *Uo.* 35–87.

⁴⁵ Dömény Katalin is hivatkozik rá, hogy *A fűtő* első mondatában szereplő, „kipontozott” évszám *A pestis* indítását „asszociálhatja”. DÖMÉNY Katalin: „Egy Hajnóczy-novella esztétikumának sajátossága” *Irodalom-történet* 1992/23, 890–899.

⁴⁶ Albert CAMUS: „Szisziüphosz mítosza” [ford. VARGYAS Zoltán] in Albert CAMUS: *Szisziüphosz mítosza. Válogatott esszék, tanulmányok* (Budapest: Magvető 1990) 191–332.

⁴⁷ Brigitte SÄNDIG: „Zwei oder drei Freunde: Berührungspunkte zwischen Camus’ L’Étranger und Christoph Heins Der fremde Freund” in Annamarie PREPER (hrsg.): *Die Gegenwart des Absurden. Studien zu Albert Camus* (Tübingen: Francke 1994) 37–51.

teszk mozzanatokkal, iróniával, a tragikomikum és a tragikum síkjainak váltogatásával. Mindkettejük fontos előképe Franz Kafka és Albert Camus, akiknek műveiben ugyanúgy az elszigetelődött *Kisember* áll szemben személytelen bürokratikus *Hatalmakkal* – gyakran az *Igazságszolgáltatás* monstrumával –; akiknek világában az abszurd rendszer viszonyai közti elidegenedés, félelem vagy éppen rezignáltság ugyanúgy „tőkesúlyként” nehezedik a főszereplők lelkére, mint a hetvenes évekbeli két író novellájában.

Hein és Hajnóczy esetében a narratív helyzet is hasonló: a Kohlhaas-motívumot mindketten saját világukba – az 1968-as rendszerellenes lázadásokat követő – hetvenes évek szocialista világába helyezik át,⁴⁸ és mindketten a kívülálló krónikás hangján szólnak. A két mű esetében a fiktív, illetve a történeti kontextus egybeesik, az írók nagyon is számítanak – joggal – arra, hogy „kortárs” olvasóik tökéletesen fogják érteni kohlhaasi „példázatukat”. Ahogy érteni fogja az a mindenkori olvasó is, aki egyfajta sajátos, „szubjektív-költői jogszociológiaként”,⁴⁹ vagy éppen a mindenkori értelmes emberi lét lehetőségeit kereső, abszurd metaforaként tekint Hubert K. és Kolhász Mihály történetére.

Sütő

Szintén példázathoz, a historizáció eszközához nyúlt Sütő András is: az ő hypertextusa azonban alapjaiban más, mint Hajnóczyé vagy Heiné. Az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* 1974 márciusában jelent meg az *Igaz Szó* című folyóiratban,⁵⁰ ősbemutatója 1974 októberében volt Kaposvárott. A Kolozsvári Állami Magyar Színház 1975 áprilisában mutatta be, és tíz évig folyamatosan műsorán tartotta.⁵¹

Boka László a történelmi dráma kontextusát részletesen feltárja. A hetvenes évek társadalmi-politikai környezetét Romániában nagymértékben meghatározta a prágai tavasz és annak következményei. 1968 eseményei pár évig tartó ideológiai enyhülést hoztak a Ceaușescu-rezsimbe, a hetvenes évek közepére azonban a nemzetiségi politikában erőteljesen megmutatkozott a hatalmi önkény (diszkriminatív tanügyi törvények, magyar nyelvű sajtótermékek kiadásának korlátozása, számos magyar anyanyelvű értelmiségi letartóztatása Kolozsvárott, Kolozsvár „átkeresztelése” Cluj-Napocára a kontinuitás-elmélet jegyében, magyar műkincsek államosítása stb.).⁵²

Ebben a társadalmi-történeti kontextusban a hatalom és az egyén viszonya, az értelmiség pozíciója és feladata, a kisebbségi lét kérdései, továbbá mindezek kapcsolata a személyes hittel az erdélyi kulturális diskurzus központi kérdéseit jelentették. Ez abból

⁴⁸ Hajnóczy utal is a prágai tavaszra az önégetés motívuma által (Jan Palach halála 1969-ben).

⁴⁹ Vö. 9. j. Nagy Tamás az 1970-es évek hazai jogszociológiai vizsgálódásaival kapcsolatban arra a következtetésre jut, hogy az empirikus vizsgálódások a rendszer adottságaiból fakadóan alkalmatlanok voltak a korszak jogszolgáltatásának tudományos igényű bemutatására, a szocialista jogszolgáltatás valóságának hű ábrázolására. „Azaz az egyik részterületen működésében akadályozott és ennyiben diszfunkcionális társadalmi alrendszer (a tudomány) feladatát – ha csak részben és időlegesen is – átveszi egy másik alrendszer (a művészet) szubuniverzuma: az irodalom.” NAGY (6. j.) 86.

⁵⁰ LÁZOK János: *Sütő András drámatilológiája* (Marosvásárhely: Custos-Mentor 1997) 101.

⁵¹ ABLONCZY László: „Egy lócsiszár virágvasárnapja” in SÜTŐ (13. j.) 253.

⁵² BOKA László: „Historizáció, példázat, dilemma...” in BOKA László: *Egyszólamú kánon?* (Budapest: Gondolat 2012) 183–184.

is látható, hogy e kérdéseket járják körül az ugyanezen időszakban született további erdélyi tézis-, illetve történelmi drámák szerzői: Deák Tamás, Páskándi Géza, Lászlóffy Csaba csakúgy, mint Székely János, Kányádi Sándor vagy Kocsis István.⁵³ A tézisdráma mint műfaj lehetőséget biztosított az egyes meggyőződések ütköztetésére (lásd például Kolhaas és Nagelschmidt vitáját), a történelmi cselekmény pedig – azon túl, hogy segítette megugrani a cenzúra tűréshatárának szintjét – azért bizonyult célszerű választásnak, mert meg tudta mutatni, milyen következményekkel bírt a múltban és bírhat a jövőben az egyes dilemmákban való ilyen vagy olyan oldali elköteleződés (vagy éppen az elköteleződés hiánya, illetve halogatása).

A fiktív kontextus tehát a kleisti kontextus, az 1524–25-ös német parasztfelkelést követő korszak, a vallásháborúk időszaka, Münzer és Luther kora. Sütő minderről így ír: „Kohlhaas Mihály történetének olvastán egy *másik ablak* nyílt meg előttem. Azon át nézve: nem a kleisti szemlélet égtája gomolygott föl, hanem egy vérbe fojtott parasztforradalom kormos-pernyés-akasztófás, újra moccanó világa, a látszólagos társadalmi és lelki nyugalom kínzókamráiban. Ezt az ablakot pedig nem is magam vágtam: az azóta eltelt idő nyitotta meg mindannyiunk előtt, akik e dráma hőseinek arcvonásai között talán ismerős vonásokat is felfedezhetünk: a magunkéit.”⁵⁴ A narratív helyzet a sütői „vallomás” alapján további magyarázatra nem szorul. Az igazságszolgáltatás problémájával kapcsolatban is fontosnak tartom azonban hangsúlyozni – ahogy ez számtalan rendszerváltás utáni Sütő-tanulmányban dilemmaként felmerül –, hogy a diktatúrában az írónak a közönségével folytatott dialógusa fontos olvasata, azonban „csak” az egyik lehetséges olvasata a drámának.

A kontextus fenti vizsgálata alapján – a korreferens olvasatról szólva – megállapítható tehát, hogy bár Kleist XIX. század eleji művének és Sütő tézisdramájának fiktív kontextusa azonos, a fabula interpretációjában jelentős különbségek fedezhetők fel. Kleist anakronizmusai alapján nyilvánvaló, hogy elsősorban saját kora öntudatára ébredő polgárának problémáit vetítette vissza Luther korába; Sütő pedig – immáron a kleisti szüzséből dolgozva – szintén jelentősen „testre szabta” a Kohlhaas-történetet, ezért korántsem csupán az eredeti mű drámái adaptációjáról van szó. Sütővel ellentétben Hein és Hajnóczy ironikus-groteszk novelláikban már elhagyják a középkori krónika díszleteit, és „abszurd Kohlhaasok” jogért folytatott küzdelmét beszélnek el a szocialista törvényesség világában. A négy irodalmi mű költői igazságszolgáltatás-fogalmának meghatározásakor a kifejtett történelmi-társadalmi-filozófiai referencia-

⁵³ GÖRÖMBEI András: *Sütő András* (Budapest: Akadémiai 1986) 207. (Új kiadás: 2008.) Vö. BOKA (52. j.) 171–174. Itt jegyzem meg továbbá, hogy szintén Romániában, 1977-ben született a romániai német szerző, Frieder Schuller *Viele Grüsse, Michael Kohlhaas!, azaz Viszontlátásra, Michael Kohlhaas!* című Kohlhaas-parafraízisa, melyet a Ceaușescu-rezsím tiltólistára tett. A szerző ezt követően Németországba emigrált, és drámáját első ízben 2016-ban mutatták be Bécsben, a rendezői koncepció szerint a határok felismerését, átgondolását és áthidalásának lehetőségeit középpontba állítva. Az előadás honlapja: <https://vielegruessemichaelkohlhaas.wordpress.com/projekt/>

⁵⁴ Sütő András: „Néhány szó a nézőhöz. A kolozsvári bemutató elé” in SÜTŐ (13. j.) 262. Kiemelés az eredetiben.

pontok – amennyiben a valóságelvű olvasatok abszolutizálását elkerüljük – vitathatatlanul jelentőséggel bírnak.

A költői igazságszolgáltatás tényezői

Az alábbiakban megvizsgálom azokat a tényezőket, amelyek releváns szerepet játszanak a Kohlhaas-dilemmában „közvetített” *poetic justice* kialakításában.

A jogsérelem jellege

A konkrét jogsérelem vonatkozásában feltűnő, hogy mind Kleist művében, mind a modern parafrázisokban a konfliktus közvetlen kiváltó oka – különös tekintettel a későbbi fejleményekre – alapvetően jelentéktelennek tekinthető: Kohlhaas két lovának lefogolása (Kleistnél és Sütőnél), napi fél liter „védőital”, illetve 40 márka prémium megvonása (Hajnóczynál és Heinnél). A „Kohlhaasokon” kívüli világ – azok tehát, akik a konfliktust csak a konkrét „kereseti kérelem síkján” látják – éppen ezért nem is tudja értelmezni a lócsiszár harcát: Hubert K. felesége, Elvira „piszlicsaré ügynek”,⁵⁵ Hajnóczy főgépésze „apró-cseprő ügynek”⁵⁶ látja azt. Az „elhanyagolhatónak látszó” jogsérelem azonban nagyon is tudatos választás mindegyik mű esetében, a szerzők pont ezzel húzzák alá, hogy itt valami többről, valami másról van szó: a „konkrét kereseti kérelem” síkján a kohlhaasi motiváció, illetve maga a költői igazságszolgáltatás értelmezhetetlenné válik. Ezen a szinten kizárólag a „jogszolgáltatás” vonatkozásában vonhatunk le következtetéseket: eldönthetjük, jár-e kártérítés vagy nem; a kohlhaasi magatartás bűncselekménynek minősül-e vagy sem. A Kohlhaas-dilemma lényegéhez azonban ezen az úton aligha juthatunk el.

A kezdeti jogsérelem tehát a későbbiek tükrében banális, ezt követi Kleistnél és Sütőnél a szolga, Herse megveretése, majd Kohlhaas feleségének halála. (Heinnél és Hajnóczynál az asszony nem hal meg, csak „áttételesen”, Hubert K. és Kolhász számára szűnik meg létezni: mindkét nő nemcsak hogy kivonja magát a küzdelemből, hanem kifejezetten hibáztatja és felelőtlennek is tartja férjét értelmetlennek látszó harca miatt.) Az asszonyok halálával, illetve Herse sérülésével a főszereplők sérelmei már más síkon jelentkeznek: a megsebzett jogérzéken túl a főszereplők motivációi között megjelennek érzelmi mozgatórugók is, úgy mint a bosszú, a harag (a Hein- és a Hajnóczy-féle kohlhaasi harcnak is fontos „ösztönző ereje” a feleség ellenséges magatartása, piszkálódásai).

A kezdetben a saját jogok védelmében, anyagi jellegű kártérítésért indított küzdelem kitágul, és elindul egy olyan lavina, ami – egészen a végkifejletig – megállíthatatlannak tűnik. A „Kohlhaasok” immár nem saját jogaikért és nem saját nevükben, hanem az egész emberiség érdekében, igazságosztó arkangyalként harcolnak: Sütő Kohlhaasa szerint „a porszem igazsága nélkül értelmetlenné válik az egyetemes jog és igazság is”,⁵⁷ Kolhász Mihály „az ellene elkövetett gáztettet az emberi faj elleni merény-

⁵⁵ HEIN (11. j.) 89.

⁵⁶ HAJNÓCZY (12. j.) 69.

⁵⁷ SÜTŐ (13. j.) 64.

letnek tekinti”,⁵⁸ Hein szerint „a hozott döntés korántsem a panaszos magánügye”.⁵⁹ Az „ötvenгарасos-negyvenmárkás” követelés általános érvényűvé, egyetemessé válik: az emberi létezését magát szabja meg, hogy az egyén benne ragad-e egy igazságtalan, abszurd, tőle idegen rendszerben, vagy kiáll az igazáért.

A jogért folytatott harc mozgatórugói

A költői igazságszolgáltatás kérdésének vizsgálatakor – az empatikus érzék működése során kialakított, nussbaumi „szimpátia” kérdésére való tekintettel⁶⁰ – a Kohlhaasi küzdelem motivációinak vizsgálatát is elengedhetetlennek tartom.

Kleist

A Kohlhaasi motivációk kérdése a Kleist-kutatás egyik központi témája. Az egyik legfrissebb elemzésben Badura az érzelmi intenzitás fokozását a következőkben látja: Kohlhaas először „bosszúságot” (*Ärger*) érez amiatt, hogy munkájában a passzussal kapcsolatban megakasztják – itt még nem beszélhetünk morális dimenzióról. Utána következik a „düh”, illetve a „harag” szintje (*Wut und Zorn*) – a düh mint a harag előszobája –, amikor Kohlhaas becsapva érzi magát: a történetek úgy csapódnak le benne, hogy az etikai normák sérültek, és igazságtalanság történt vele. Végül harmadik lépcsőként a haragból létrejön a gyűlölet (*Hass*), a tronkai Vencel ugyanis semmibe veszi a lócsiszár személyét, így Kohlhaas emberi méltóságán esik csorba.⁶¹

A szenvedélyek kanti értelmezése – melyet Kleist bizonyítottan tanulmányozott⁶² – a költői igazságszolgáltatás vonatkozásában megítélésem szerint fontos referenciapont. Kant antropológiája szerint ugyanis „az elszenvedett jogtalanság nyomán fakadt gyűlölet, vagyis a *bosszúvágy*, oly szenvedély, amely ellenállhatatlanul fakad föl az emberi természetből, és – a megengedett *igazságszeretetnek* köszönhetően, amelynek hisz analogonja – bármily gonosz is, benne a hajlandóság az ész maximájával szövődik össze, s ettől a leghevesebb és a legmélyebb gyökeret verő szenvedélyek egyike; amely ha kialudni látszik is, titokban, hamu alatt izzó parázsként, valamiféle dühöt hagy maga után, valamit, amit *nehzeltésnek* hívunk.”⁶³

A *poetic justice* tényezőinek vizsgálatakor azonban élesen el kell különíteni a jogeszme sérelmének „reparációját” célzó vágyat – amely Kant szerint „a szabad önkénynek a tiszta gyakorlati észből származó meghatározása”⁶⁴ – a jogaiban megsértett személy önös érdekét, „becsvágyát”, „uralomvágyát” vagy „bírvágyát” szolgáló szenved-

⁵⁸ HAJNÓCZY (12. j.) 81.

⁵⁹ HEIN (11. j.) 97.

⁶⁰ Itt fontos visszautalni arra, hogy a „szimpátia” (*sympathy*) nussbaumi értelmezése a fogalom hétköznapi használatától részben eltér, ahogy erre a módszertani megfontolások körében utaltam, továbbá vó. NUSSBAUM (8. j.).

⁶¹ Bozen Anna BADURA: „Wut- und Zorndarstellungen im Erzählwerk von Heinrich von Kleist” in Bozen Anna BADURA – Kathrin WEBER (hrsg.): *Ira – Wut und Zorn in Wut und Literatur* (Giessen: Psychosozial 2013) 277.

⁶² BLAMBERGER (19. j.) 51–82; FÖLDÉNYI (2. j.) 213–220.

⁶³ Immanuel KANT: „Pragmatikus érdekű antropológia” in Immanuel KANT: *Antropológiai írások* [ford. MESTERHÁZI Miklós] (Budapest: Osiris – Gond-Cura Alapítvány 2005) 223. Kiemelés az eredetiben.

⁶⁴ „A vágy, hogy embertársainkkal egyetemben oly állapotban leleddzünk, s oly viszonyba keveredjünk

délytől, amely „a gyűlölet érzéki ösztökéjéről árulkodik, mármint nem az igazságtalanság gyűlöletéről, hanem a velünk *igazságtalanok* gyűlöletéről.” Ez utóbbi szenvedély pedig a német filozófus szerint egyértelműen elítélendő: „a sértést elkövető ellen fordult igazságszeretetet a megtorlás szenvedélyébe fordítja át, ez a szenvedély pedig gyakran az örületig hevül, kitéve a romlásnak azt is, aki bosszút forral”.⁶⁵

Ezen a ponton fontos határhoz érkeztünk. A mindenkori olvasónak el kell döntenie, hogy nála hol van az a pont, ahol az aranymérleg nyelve átbillen, és Kohlhaas haragja már nem a felborult világrend helyreállítását szolgáló, morális értelemben pozitívan értékelendő motiváció, hanem egy gögös, a társadalomtól teljesen elszigetelődött, hatalom után vágyakozó egyén öncélú mozgatórugója. A kérdés vitathatatlanul központi jelentőségű a főszereplő felett kimondott ítélet meghozatalakor; az abban való állásfoglalás viszont igencsak nehéz, Kleist ugyanis szándékosan váltogatja Kohlhaas pozícióját – áldozati vagy tettesi minőségét – és tartja bizonytalanságban olvasóját.

Mégis, mi határozhatja meg a „szimpátiát”? A befogadó értékítélete függhet attól, hogyan értékeli a „béke” fogalmát⁶⁶ és hogyan tekint a haragra mint a keresztény felfogás szerinti hét főbűn egyikére. Luther a műben mélyen elítéli Kohlhaas erőszakos tetteit, elsősorban a magát Isten helyébe képzelő gögje miatt: „Kohlhaas, te, aki azzal kérkedel, hogy küldetésed van rá, az *igazság* kardjával hadakozni, mit merészelsz vakvilágtalan szenvedélyed őrzöngésében, elvetemült, aki te magad el vagy töltve *igaztalansággal*, fejed búbjától a lábujjad hegyéig?!”⁶⁷ (kiemelés – T. K.) Szintén meghatározó lehet, mennyiben tudunk azonosulni Jhering felfogásával, aki klasszikus tanulmányában egyértelműen arra az álláspontra helyezkedik, hogy a lócsiszárt nem vad bosszúszomj hajtja, aki „megsértett jogérzetből az egész emberiségnek hadat üzen”, hanem „erkölcsi eszme lelkesíti”, a filozófus által mindennél többre becsült jogeszme, és Kohlhaas azért küzd, hogy az elszenvedett jogsérelmet megtorolva a felborult rendet helyreállítsa, nem elsősorban saját, hanem polgártársai jövőbeli érdekében.⁶⁸ Szerepet kaphat értékítéletünkben az is, hogy mennyiben tekintjük úgy a haragot, mint Földényi, aki az „ádáz dühöt” a „felfokozott életerő megnyilvánulásának” tartja, és úgy értékeli, hogy a haragban Kohlhaas aktivitása nyilvánul meg, szemben korábbi passzivitásával.⁶⁹ (A kohlhaasi aktivitás–passzivitás kettősség a Hein- és a Hajnóczy-féle parafrázisokban is tetten érhető, amelyekben sokkal inkább a fűtő, illetve a könyvelő passzivitása, rezignációja dominál, lásd lent.)

A probléma korreferens értelmezésekor pedig az igazságtalan szuverénnel szembeni locke-i ellenállási jogról sem feledkezhettünk meg: jogában áll-e aktív engedetlen-

---

velük, ahol is mindenkinek az lehet osztályrésze, amit a *jog* akar, persze nem szenvedély, hanem a szabad önkénynek a tiszta gyakorlati észből származó meghatározása.” *uo.* 223–224. Kiemelés az eredetiben.

⁶⁵ *Uo.* 224. A kohlhaasi bosszúvágyhoz lásd még Richard A. Posner „klasszikus” jog és irodalom elemzését, amelyben a Kohlhaas-történetet a bosszúvágy megjelenítésének „prototípusaként” mutatja be: Richard A. POSNER: *Law and Literature* (Cambridge, Massachusetts – London, England: Harvard University Press 2009) 97–99. Kiemelés az eredetiben.

⁶⁶ A „shalom” jelentőségéről lásd: VARGA Csaba: „Irodalom? Jogbölcselet?” *Iustum Aequum Salutare* 2007/2, 131.

⁶⁷ KLEIST (1. j.) 36.

⁶⁸ Rudolf von JHERING: „Küzdelem a jogért” in VARGA Csaba (szerk.): *Jog és filozófia. Antológia a század első felének kontinentális jogi gondolkodása köréből* (Budapest: Osiris 1998) 11–12.

⁶⁹ FÖLDÉNYI (2. j.) 17–20.

séget gyakorolnia az egyénnek, ha a kormányzat visszaél a belé helyezett bizalommal és polgára jogait a továbbiakban nem képes biztosítani? Hogyan határozhatóak meg az engedetlenség korlátai? Mi az a határ, amelynek átlépése a véres jakobinus diktatúrához hasonló állapothoz vezetne?

Látjuk tehát, hogy Kleist a kolhaasi mozgatórugókkal kapcsolatban számtalan nyugtalanító dilemma elé állítja olvasóját. Az alapidilemma motivációit fontosnak tartottam felvázolni, hiszen ebből látjuk, hogy mennyire sokrétű az a „nyersanyag”, amelyből a modern szerzők dolgoztak. Az alábbiakban megvizsgálom, mennyiben struktúráldódik át a jogért folytatott küzdelem, milyen hangsúlyeltolódásokat mutat a kleisti problémafelvetés az 1970-es években született művekben.

Sütő

Sütő András „virágvasárnap-illatú”⁷⁰ lócsiszárja esetében a kolhaasi küzdelmet megindító esemény a hőn szeretett asszony, Lisbeth halála miatt érzett fájdalom és bosszúvágy, a kínzó lelkiismeret-furdalás, hogy feleségét engedte maga helyett a tettek mezejére lépni: „A gyávaságom áldozata lett.”⁷¹ Kolhaasnak el kellett veszítenie ahhoz a társát, hogy rádöbbenjen: a „Törvény Szentsége”,⁷² amelyhez mindenáron ragaszkodott, a „hiszékenység s a folyamodványos reménység”,⁷³ amit ő hitnek és mindenek felett álló reménységnek tartott, és a törvényes hatalomba vetett feltétlen bizalom csupán önáltatás, álságos békesség volt. Ezen a ponton nagyon éles a dramaturgiai váltás: „Hová lett a régi, szelíd Kolhaas Mihály?”⁷⁴ Luther a krisztusi példára hivatkozva az elvakult arkangyal-szereptől óva inti a lócsiszárt, ahogy ezt Kleistnél is láttuk. Sütő azonban a reformátort egyúttal „politikus” egyházi vezetőnek is láttatja: Kolhaast nem utolsósorban azért sem támogatja harcában, mert a fenyegető ellenreformáció miatt összefogásra van szükség, és nem öldöklő harcokra.⁷⁵

Kolhaas egyéni sérelme útján jut el odáig, hogy kiábrándul mindabból, amiben hitt, törvényen kívül helyezi magát és vérengzésbe kezd. Ebben az esetben tehát – ahogy Boka megjegyzi – a lócsiszár egyéni sérelme, megaláztatása az elsődleges, ez vezeti el a hőst a törvény látszat-jellegének belátásig, míg Kleist hőstét a jogrend megsértésének tragédiája indítja el a küzdelem útján, mely küzdelemben a jog és az erkölcs abszolút mivolta kérdőjeleződik meg.⁷⁶ A lócsiszár harca tehát egyéni síkon indul, azonban küzdelme ebben az esetben is egyetemes dimenziót kap: a hobbesi jogfilozófia „pusztai farkasaként”,⁷⁷ törvényen kívül állóként így legitimálja tetteit: „Most magam veszem kézbe a törvényt, amelynek vigyáznia kellett volna rám.”⁷⁸

Látható, hogy a sütői küzdelem hátterében is többféle érzelmi, hitbeli motiváció, valamint racionális megfontolás azonosítható. A *lócsiszár virágvasárnapja* esetében ki-

⁷⁰ Sütő (13. j.) 14.

⁷¹ *Uo.* 50.

⁷² *Uo.* 30.

⁷³ *Uo.* 65.

⁷⁴ *Uo.* 49.

⁷⁵ *Uo.* 63.

⁷⁶ BOKA (52. j.) 161.

⁷⁷ Sütő (13. j.) 62.

⁷⁸ *Uo.* 60.

emelten fontosnak tartom, hogy a költői igazságszolgáltatás értelmezésekor a korabeli „kultikus-kanonikus interpretáció”⁷⁹ abszolutizálása kerülendő, a kizárólagos monolit olvasat meggyőződésem szerint hamis következtetésekre vezetne. Fontos tehát, hogy a mindenkori befogadó a fenti mozgatórugókat a kontextus bemutatása során vázolt, korabeli erdélyi helyzettől függetlenül is vizsgálja meg és alakítsa ki saját álláspontját.

Hein és Hajnóczy

A fenti két művel ellentétben a főszereplők harcának motivációja a modern elbeszélések esetében teljesen más jellegű: „kifacsart” bosszú, pizskálódások miatti „csakazértis”.⁸⁰

A jogérzék ugyan a két novellában is „működésbe lép”, azonban a jogeszme „kontextusa” itt egészen más. „Hubert K.-t bosszantotta, hogy a prémiuma így megcsappant, mégis, sokkal inkább a kapott indoklás böszítette fel, melyet az *aszociális gondolkodásmód* megnyilvánulásának érzett.”⁸¹ Hein itt nem igazságról beszél, hanem „aszociális gondolkodásmódra” hivatkozik, amelyet egyébként a rendszer – mint az tudvalevő – „hivatalosan” mélyen elítélt. A jogeszme ilyen fonák módon tehát valóban sérült, a rend helyreállításáért folytatott harc azonban eltökéltnek legkevésbé tekinthető: a főhős panaszát majdnem vissza is vonta, „mivel e bejelentés pusztá ténye is (a tárgyalás kitűzése – T. K.) elégtételt jelentett sértett jogérzetének”.⁸² Ami pedig a kleisti/sütői harag, illetve bosszú síkját illeti: Hubert K. esetében legfeljebb valamilyen „csakazértis megmutatom” jellegű motivációról lehet szó, panaszát is csak a környezete, kollégái bujkáló mosolyai, komolytalan tanácsai és elsősorban a felesége, Elvira szarkasztikus, bántó megjegyzései miatt nem vonja vissza.

A fűtő jogérzetén esett sérelem mintha ennél „nagyobb volumenű” lenne: a groteszk mozzanat, a tragikomikum itt nem az igazságtalanság megfogalmazásának sikerén jelentkezik, hanem abban mutatkozik meg, hogy az igazságnak érvényt szerezni a rendszer adottságai miatt eleve lehetetlen. Kolhász küzdelmének motivációját világosan megjelöli Kiáltványában: „küldetésének egyetlen célja, hogy érvényt szerezzen az egy és oszthatatlan igazságnak, és az ügy felülvizsgálata során félelem és bosszúvágy nem vezette.”⁸³ Érdekes – és a szocialista törvényesség rendszeréről sokat elmond –, hogy Kolhász a Hubert K. által megjelölt jogsérelemhez hasonlóan az „égbekiáltó igazságtalanságot”⁸⁴ a védőital megvonásával kapcsolatban abban látja: „mindez [...] nem bizonyítja hitelt érdemlően, hogy „az ügyet a törvényerejű rendelet betűjének és szellemének értelmében zárták le”.⁸⁵ (kiemelés – T. K.) Ha pedig „azok nem törekednek az igazságra, akiknek szolgálniuk kellene, neki magának kötelessége, hogy az igazság ne-

⁷⁹ VINCZE Hanna Orsolya: „Szó és test. Egy lócsiszár virágvasárnapja: három olvasat” in VINCZE Hanna Orsolya: *Helyzet, jelentés* (Kolozsvár: Komp-Press 2010) 264–269.

⁸⁰ HEIN (11. j.) 88.

⁸¹ Uo. 84. Kiemelés az eredetiben.

⁸² Uo. 90.

⁸³ HAJNÓCZY (12. j.) 83.

⁸⁴ Uo. 81.

⁸⁵ Uo. 71.

vében törvényt üljön felettük.”⁸⁶ Az ellenállási jog tehát Hajnóczynál is megjelenik, a kolhászi végrehajtási mód, a kivitelezés azonban groteszk: a fűtő mint bíró utóbb el-égetett Kiáltványában az ítélet végrehajtásának módjáról úgy rendelkezik, hogy azt „az emberi faj szabad lelkiismerete nevében maguk az elítéltek szabják meg”.⁸⁷ A főhősnek a létező szocializmus világában sem komolyan vehető bosszúra nincs lehetősége, sem a megbocsátásra, hiszen – ahogy erre Nagy Tamás is rámutat⁸⁸ – a korábbi jogsértők megbocsátása fonák módon éppen a fűtő cselekedeteire irányul, miután az „önkritikát gyakorolt”.

Amit viszont a költői igazságszolgáltatással kapcsolatban a fentiek mellett – és el- lenére – ki kell emelni mindkét novella esetében: a 40 márka prémium és a napi fél liter védőital megvonása a jogszabály egyszeri sérelmén jóval túlmutat, a védőital ugyanis „a tűrhetetlen helyzetben való helytállás jelképes elismerése volt”⁸⁹ – mondhatja Hajnóczy Kolhász Mihállyal. Vagyis: a fűtő és a könyvelő *emberi méltóságán* esett csorba azáltal, hogy e juttatásokat megvonták. Ugyanez történt Kleist és Sütő hőse esetében is: a *Törvény* hangja a passzus bemutatására és önmaguk igazolására hívta fel őket, nemlétező joggalapon.⁹⁰

A jogért folytatott harc jellegzetességei

Mind a négy mű esetében közös tehát, hogy nemcsak a főhősök jogait sértette meg a tőlük totálisan elidegenedett *Törvény*, hanem többről van itt szó: egzisztenciájukat vonta kétségbe. A sérelmet mind a négy hős azonosítja, azonban küzdelmük más-más módon valósul(hat) meg, és ez nem pusztán nekik felróható, hanem elsősorban rendszerspecifikus, lehetőségeiket a fennálló rendszer determinálja. Ennek pedig a „Kohlhaasok” feletti ítélet kimondásakor nagy jelentősége van.⁹¹

Az egyes parafrázisok esetében a következőképpen foglalható össze a jogért folytatott küzdelem módja, jellegzetességei:

– Kleist Kohlhaasának harcára az eltökéltség, a forradalmiság, a hősiesség jellemző; a főszereplő nem riad vissza sem az erőszaktól, sem a jogelleneségtől, még sorozatos bűncselekmények elkövetésétől sem; megállíthatatlanul száguld célja felé.⁹²

– Sütő lócsiszárja kezdetben a „tűzcsóva helyett a szeretet erejével”⁹³ küzd, azonban Lisbeth halála után már ő sem lesz „virágvasárnap-illatú” többé, az erőszaktól ő sem riad már vissza, küzdelmét mindvégig valamilyen emelkedett tragikum, hősiesség és minden körülmények közti helytállás jellemzi.⁹⁴

– Hubert K. harca ezzel szemben távolról sem eltökélt, nem is erőszakos, a jogi eszközöket is szinte „épphogy” veszi csak igénybe (panaszát majdnem vissza is vonja,

⁸⁶ Uo. 79.

⁸⁷ Uo. 83.

⁸⁸ NAGY (6. j.) 62.

⁸⁹ HAJNÓCZY (12. j.) 72.

⁹⁰ Vö. alább a törvény értelmezésénél írtakkal.

⁹¹ Megjegyzem, hogy a Kohlhaasi harc jellegét, intenzitását a művek stílusa nagyszerűen érzékelteti. Ebből is látható, hogy a befogadói értékítélet stilisztikai eszközökkel is befolyásolható.

⁹² Ugyanígy „száguldanak” Kleist mondatai is.

⁹³ Sütő (13. j.) 16.

⁹⁴ Ugyanígy fennkölt a sütői „zsoláros nyelv” is.

majd a bírósági tárgyaláson kijelenti, hogy minden további jogorvoslatról lemond); a könyvelő küzdelme rezignált, passzív, „beletörődő”.⁹⁵

– Hajnóczy fűtője céljaiban eltökéltnek tekinthető, „nyilvánvaló és égbekiáltó igazságtalanságról”, az „emberi faj elleni merényletről”⁹⁶ beszél, a célok megvalósítása azonban még a „legvidámabb barakkban” is csak kifordított módon lehetséges. Nála már szó sincs a büntető-igazságszótó Kohlhaas Mihály arkangyalról, hanem – ahogy Nagy Tamás fogalmaz – a fűtő mint arkangyal „trombitája kétszer harsan fel, egyszer szelentészként, egyszer orrfújásként”.⁹⁷ A kifacsart metafora sokat elmond a Hajnóczy-féle kolhászi küzdelem jellegéről: itt már nemcsak hogy erőszakról nem beszélhetünk, de még jogi eszközök igénybevételéről sem, csupán egyfajta abszurd igazságszolgáltatásról, amit egy abszurd rendszer hívott életre.⁹⁸

További – és a szocialista törvényesség rendszeréről rendkívül sokat eláruló – különbség a kolhaasi küzdelmekben, hogy míg Kleist XVI. századi hőse egész hadsereget tud megnyerni az ügyének, addig Hubert K. és Kolhász Mihály harca magányos. Az 1970-es évek hőseinek nemcsak magával a rendszerrel kell megküzdeniük, hanem – és ez legalább ugyanolyan kemény harc – saját környezetük elutasításával is: feleségük lenéző, szánakozó magatartásával, szarkasztikus megjegyzéseivel, kollégáik „bujkáló mosolyaival”.⁹⁹ Tudniuk kell kezelni, hogy ügyüket mindenki „pizlicsáre ügynek”,¹⁰⁰ a jogaik védelmében való fellépést pedig „kukacoskodásnak”¹⁰¹ tartja, „aranymérleghez hasonló jogérzetüket” „cicamica-naivitásként”¹⁰² értelmezi. A hetvenes években a sorba beálló *Többiek* tehát ugyanúgy a rendszer részeinek tekinthetők, akiktől a „Kohlhaasok” elhatárolódni kénytelenek.

A fentiek fényében, a főhősök motivációinak és küzdelmük jellegének vizsgálata alapján azt látjuk, hogy tettük megítélésekor mindig körültekintően, a rendszerbe kódolt akadályok figyelembevételével kell eljárunk: Hubert K.-t és Kolhász Mihályt nem szabad pusztán viszonylagos passzivitásuk miatt elítélni, mindig figyelemmel kell lenni arra is, hogy egyáltalán mi egyébre lett volna lehetőségük az adott körülmények között. Éppen ezért alá kell húznom a *poetic justice* koncepcióval kapcsolatban a racionális mozzanat jelentőségét. Az „empátia”, a főhős lelkivilágába való beleézés csupán a kérdés egyik oldala lehet, amely mellett – az értelem segítségével – minden olyan tényezőt meg kell vizsgálni, amely a kérdésben való állásfoglalást befolyásolhatja és amely – adott esetben – a főhősön kívül álló tényező, éspedig rendszerspecifikus adottság.

⁹⁵ Hein nyelve ennek megfelelően visszafogott, tárgyilagos, „jegyzőkönyvszerű”.

⁹⁶ HAJNÓCZY (12. j.) 79, 82.

⁹⁷ NAGY (6. j.) 66.

⁹⁸ Mindezt kiválóan visszatükrözik a szereplők szájába adott, jegyzőkönyvekre „hajazó” függő beszédek.

⁹⁹ HEIN (11. j.) 91.

¹⁰⁰ *Uo.* 89

¹⁰¹ *Uo.* 83.

¹⁰² SÜTŐ (13. j.) 39.

A törvény értelmezése

Vitathatatlan, hogy a törvény értelmezése, a „jogalap” meghatározása kiemelt jelentőségű, amikor a költői igazságszolgáltatás kérdésében állást foglalunk. Az alábbiakban ennek megfelelően az egyes parafrázisok törvényértelmezését tekintem át.

Az állam által „jogszabályként kanonizált” törvény – tekintünk ezt ebben a körben *Törvénynek*, nagy kezdőbetűvel – közös vonása mind a négy mű esetében az „elidegenedett” karakter, ahogy arra Kleist kapcsán elemzésében Török Ervin rámutat: a jogszerűség, a *Törvény* az elbeszélésben hatalmas és névtelen, közelebről meg nem határozható *Hangként* jelentkezik, amely az egyént megállítja, felszólítja és „tétlenségre kárhóztatja” (amikor ti. Kohlhaastól a határon egy névtelen hang az ablak mögül a passzusát követeli).¹⁰³ A meghatározás meglátásom szerint rendkívül találó az 1970-es évek művei esetében is: itt is egyértelmű a *Törvény* megfoghatatlan, karkai, „idegen” jellege, a jogalap bizonytalansága vagy éppen hiánya. Úgy, ahogy a passzus követelésének indoka sem világos, ugyanúgy nem tudni, *valójában* miért is vonták meg a védőt a fűtőtől vagy a 40 márkás prémiumot a könyvelőtől. A *Törvény* tehát üres, érinthetetlen és érthetetlen, csak egy tekintetben egyértelmű: feltétlen engedelmisséget követel az egyéntől.

Feltétlen engedelmisséget követel ez a *Hang* úgy, hogy közben az egyén létezését vonja kétségbe. Kleistnél és Sütőnél Kohlhaasnak igazolnia kell magát és az áthaladás jogosságát; Hajnóczynál és Heinnél pedig a *Törvény* megvonja a „tűrhetetlen helyzetben való helytállás jelképes elismerésének” szimbólumát,¹⁰⁴ majd semmibe veszi a panaszosok ügyét és ezáltal magukat a személyeket is: „Amennyiben a fűtőt ért vélt vagy valódi sérelem ügynek tekinthető, kizárólag Kolhász Mihály számára lehet az.”¹⁰⁵ A *Törvény* tehát identitásokat határoz meg, a szocialista törvényesség keretei között még az emberek személyiségébe is beépülni látszik. Nagy Tamás szavaival: a fűtőnek nincs arca, sem indulatai, szavai pedig mintha nem a sajátjai lennének, mondatai egy hivatalos jegyzőkönyv mondatai.¹⁰⁶

A létező szocializmus *Törvénye* megállít, korlátoz és határt szab. Az egyéntől totálisan idegen, üres, bízni nem lehet benne, csupán a szólamok szintjén, a jegyzőkönyvekben létezik: „Az elnöklő bíró [...] még néhány, Hubert K.-hoz intézett keresetlen szót fűzött igazságszolgáltatás és törvényesség, valamint *kötelesség* és *belátás* vonatkozásában” (Hein);¹⁰⁷ „hogy ez a döntés *igazságos* vagy *igazságtalan*, »azt ne feszegezzük, az ügyben lefolytatott eljárás viszont kétségtelenül *törvényes*«” (Hajnóczy);¹⁰⁸ „A törvény igazsága általános és sajnos, *hozzávetőleges*. Mint a katonabakancs. Célja nem az egyén igazsága, amit föltárni amúgy is képtelen”.¹⁰⁹ (kiemelés – T. K.)

Az ilyen módon meghatározott *Törvény* pedig az egyént – akaratán kívül – döntési helyzetbe kényszeríti, határhelyzetbe taszítja: határoznia kell, beáll-e a sorba vagy

¹⁰³ TÖRÖK (26. j.) 248.

¹⁰⁴ Vö. 89. j.

¹⁰⁵ HAJNÓCZY (12. j.) 81.

¹⁰⁶ NAGY (6. j.) 115.

¹⁰⁷ HEIN (11. j.) 96.

¹⁰⁸ HAJNÓCZY (12. j.) 76.

¹⁰⁹ SÜTŐ (13. j.) 39–40.

pedig „törvényen kívül helyezi magát”, mint a hobbesi „puszták farkasa”,¹¹⁰ és maga veszi kézbe a törvényt, sőt, önmagát definiálja törvényként, egyben a törvény bírójaként és végrehajtójaként. Kleist hősenek törvénye „saját keblének ítélőszéke”;¹¹¹ Hajnóczy fűtője „önmaga lesz ügyének törvénye és bírója”, aki „az emberi faj felelős megbízottjaként fog eljárni”, hogy „érvényt szerezzen az egy és oszthatatlan igazságnak”;¹¹² Sütő lócsiszárja hasonlóképpen: „Most magam veszem kézbe a törvényt, amelynek vigyáznia kellett volna rám. A jogaimra.”¹¹³

Fentiekben áttekintettem tehát az egyes parafrázisok törvényértelmezését mint a költői igazságszolgáltatás „jogalapját”. Céлом az volt, hogy rávilágítsak: a *poetic justice* esetében is meghatározható – sőt, meg kell határozni – a döntés „jogcímét”, mely jogcímet azonban a fentiek szerint legkevésbé sem paragrafusok rögzítik.

A költői igazságszolgáltatás a Kohlhaas-parafrázisokban

Az előzőekben lépésről lépésre áttekintettem az egyes parafrázisok kontextusát, továbbá a költői igazságszolgáltatás tényezőit: a jogsérelem jellegét, a hősök motivációit, a Kohlhaasi küzdelem jellegét és az egyes szüzsék törvényfogalmát. Alábbiakban felvázolom a Kohlhaas-dilemmákban megjelenő költői igazságszolgáltatás körvonalait, meghatározom a felbomlott világregend helyreállítását célzó mechanizmus lényegét.

Kleist

Kleist művében a birodalmi törvényszék a törvénysértő Tronkait arra ítéli, hogy Kohlhaas lovait felhizlalja és visszaszolgáltassa, ezzel párhuzamosan pedig a brandenburgi fejedelemség bírói ítélete a lócsiszárt a tartományi béke megsértése miatt pallos általi halálra ítéli. Ennyi a jogi döntés – „in the field of pain and death”, ahogy Nagy Tamás mondaná kedvelt szófordulatával, Rober Cover után szabadon.¹¹⁴

Mi azonban a költői ítélet? Beérhetjük-e válaszként annyival, hogy a rejtélyes, mesebeli cigányasszony megjelenése és a választófejedelem számára fontos cédula lenyélése révén Kohlhaas az akasztófa alatt mégis bosszút áll? Vagy azzal, hogy Luther szavainak hatására rádöbben: halálos bünt követett el azáltal, hogy – Isten kardjaként – az igazságszító szerepét osztotta magára? Sajnos nem ennyire egyszerű a válasz, ez csupán a „mese” szintje.

A korreferens értelmezés szerint Kleist a XIX. század eleji Poroszország politikai-erkölcsi válságára világít rá, bemutatja az abszolutista (jog)rendszer emberi méltóságot értelmezni képtelen működésének visszasságait, az „önmagáért való” önkényt, a hatalmi közvetítők rendszerét. Felvet számos, az újfajta, felvilágosult, „polgári öntudattal”

¹¹⁰ Vö. 77. j.

¹¹¹ Vö. 3. j.

¹¹² HAJNÓCZY (12. j.) 81–83.

¹¹³ SÜTŐ (13. j.) 60.

¹¹⁴ NAGY (6. j.) 108. hivatkozza Covert: R. M. COVER: „Violence and the Word” in M. MINOW et al. (eds.): *Narrative, Violence and The Law. The Essays of Robert Cover* (Ann Arbor MI: Michigan University Press 1995) 203.

bíró egyén előtt álló dilemmát, aktivitásra, változtatásra buzdít, azonban hangsúlyozza a határokat és kétségbe vonja a mindenáron való győzelem létjogosultságát.

A költői igazságszolgáltatás „normatív univerzum” felőli olvasata jóval összetettebb. A válasz Kleist esetében: nincs válasz. Egyértelmű válasz semmiképp sincs, épp ez a szándékolt bizonytalanságban tartás, nyugtalanító többértelműség az, amit Kleist „belénk éget” és amivel minden egyes elénk kerülő Kohlhaas-dilemmában szembesülünk. A megismerhetetlen, gyakran paradox világban ugyanis a „jóralóság” és az „elvetemültség”, a tettes és az áldozat, a mindenképp felett álló igazságért küzdő angyal és a bosszúsomjas arkangyal, a jogérvényesítés és az önbíráskodás fogalma nehezen választható el egymástól, gyakran egyazon személyben, egymás mellett létezik – ezt minden kisebb-nagyobb ítéletünkben figyelembe kell vennünk, legyen szó jogi vagy erkölcsi döntésről. Nem könnyíti meg a dolgunkat az sem, hogy gyakran a legkisebb jogsérelem is jelképezheti magának a jogeszmének a sérülését, a rendszer álságos mivoltát, ezért a kicsiny sérelmekért való, áldozatokkal járó harc sem feltétlenül ítélendő el „saját keblünk ítélőszéke” előtt. További probléma a jogalap bizonytalansága: „nem akarom a jogot tanulmányozni, nem akarom az ész ingadozó, bizonytalan, kétértelmű jogait tanulmányozni, hanem a szívem jogaihoz akarom tartani magam, és ezeket akarom gyakorolni”, írja Kleist egyik levelében.¹¹⁵ Ami pedig az igazságot illeti, különösen a kanti ismeretelmélet tükrében: „Nem tudjuk eldönteni, hogy amit igazságnak nevezünk, az igazán igazság-e vagy csak annak látszik előttünk. Ha ez utóbbiról van szó, akkor az igazság, amit e földön begyűjtünk, a halál után többé nem az”.¹¹⁶

Kleist esetében a magam részéről a költői igazságszolgáltatás fogalmához a fentieknél közelebb nem tudok férkőzni és szerintem Kleistnek kifejezetten ez volt a célja. Ha a coveri „normatív univerzum” koncepcióra gondolunk: jogásként vagy nemjogásként éppen elég az, ha minden egyes döntésünkben számolunk a fenti nyugtalanító bizonytalanságokkal, többértelműségekkel, paradoxonokkal. Ha pedig megengedjük magunknak, hogy az ügyet a fonákjáról is megvizsgáljuk, hitem szerint megalapozottabb döntésre juthatunk.

Sütő

A lócsiszár virágvasárnapja esetében is előjáróban a jogi ítéletet célszerű tisztázni. Frigyes választófejedelem megállapította, hogy a lócsiszárt „sem rablási szándék, sem békés társadalmi rendünk felforgatásának jobbágyindulata nem vezette, hanem saját kicsiny javainak, igazsága morzsáinak visszaszerzése.” Elrendelte, hogy a lócsiszár lovai „csengőstől”, a jogtalanul behajtott ötven garasa és Herse szolga nevesített személyes tárgyai Kohlhaasnak „visszaadassanak”.¹¹⁷ Ezzel egyidejűleg azonban V. Károly császár Kohlhaast az általa elkövetett bűncselekmények miatt – várakat gyújtogatott, emberek életét oltotta ki – kötél általi halálra ítélte, „mert az igazság elfordul attól, aki igazságtalan módon igyekszik hozzá”.¹¹⁸

¹¹⁵ „Kleist levele Wilhelmine von Zengének (Frankfurt an der Oder 1800. április–május)” in KLEIST (30. j.) 42.

¹¹⁶ „Kleist levele Wilhelmine von Zengének (Berlin, 1801. március 22.)” *uo.* 163.

¹¹⁷ Sütő (13. j.) 67.

¹¹⁸ *Uo.* 69.

A korreferens értelmezéssel kapcsolatban előrebocsátom, hogy *A lócsiszar virágvasárnapjával* kapcsolatban a rendszerváltás előtti időszakban a „kultikus-kanonikus interpretáció”¹¹⁹ gyakorlatilag kizárólagosnak tekinthető. Boka ennek okait abban látja, hogy a romló kisebbségi helyzet, a magyar anyanyelvű írók közvetlen társadalmi-politikai szerepvállalása, a Sütő személyiségéhez köthető kultusz,¹²⁰ a közönség igénye a művek politikai áthallásos értelmezésére és a nagy, közös mítoszokra: mind olyan tényezők, amelyek a dráma monolit értelmezéséhez vezettek a Ceaușescu-rezsimben. Miért a „münzeri út” a követendő? Miért ennyire fontos, hogy időben döntsünk arról, átlépünk-e bizonyos határokat? A tettek mezejére kell-e lépnünk akkor is, ha ez esetleg azzal jár, hogy a nehezen kialakított, „valahogy mégiscsak működő” helyzetünket ellehetetlenítjük? Hogyan viszonyuljon az értelmiség a hatalomhoz és mennyiben feladata, hogy „Kolhaasként” szolgálja a közösséget? Az ehhez hasonló kérdések igencsak égetőek voltak a hetvenes-nyolcvanas évek Erdélyében, a dráma ettől eltérő olvasatairól azonban – amellet, hogy a mű a közönség fenti igényeit messzemenően kielégítette – az adott korszakban nem beszélhetünk.

Éppen ezért Sütő művével kapcsolatban kiemelten fontosnak tartom a referenciá-független értékelésre való törekvést. Nem lehetetlen ez: az utóbbi időszakban a darabot 2009-ben a Győri Nemzeti Színház, 2011-ben a Nemzeti Színház tűzte műsorára, 2017-ben a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház Tompa Miklós társulata kezdte játszani.¹²¹ A költői igazságszolgáltatás körében azt mondhatjuk, hogy – bár a darab nem pusztán adaptáció – a kleisti értelmezéssel számos rokon vonást mutat. Sütő drámájában sem létezik „kis” és „nagy” jogsérelem, ahogy Kleistnél sem: „A porszem igazsága nélkül értelmetlenné válik az egyetemes jog és igazság is”.¹²² Ugyanúgy legitimálható az erőszakos fellépés is, ahogy Kleistnél, sőt, még a Biblia alapján is alátámasztható: „Lepecsételt sírjából a jogot miként lehetne kiszabadítani a farizeusok hadának szétverése nélkül?”¹²³

Amit a sütői *poetic justice* körében a kleistinél hangsúlyosabbnak találok, az a motivációk körében a hitbeli mozzanat, a „virágvasárnap-illatú” Kolhaas-lét, a Biblia mint referenciapont. Sütő többször hangsúlyozza a hit-hiszékenység, remény-reménytelenség kettősségeket, a lócsiszar úgy értékeli, hogy harca során a „térdeplő reménységben” való létét a „főlegyenesedett reménytelenség” állapota váltja fel.¹²⁴ Kolhaas ugyanúgy bibliai alapon érvel az igazsága mellett – a remény és a reménytelenség fázisában is –, ahogy a vele kezdetben ellentétes álláspontra helyezkedő Nagelschmidt vagy az „eszközember” Müller ügyész.¹²⁵ A másik, ami a sütői parafrázisban meglátásom szerint

¹¹⁹ Vö. 79. j.

¹²⁰ BOKA (52. j.) 191.

¹²¹ Forrásaim a színházak honlapjai: <https://www.gyoriszinhaz.hu/component/k2/item/1395-egy-1-%C3%B3csiszar-%C3%A1r-vir-%C3%A1gvas-%C3%A1rnapja>; <https://nemzetiszinhaz.hu/eloadas/egy-locsiszar-viragvasarnapja>; <https://theater.hu/hu/szinhazak/jokai-szinhaz-3/eloadasok/egy-locsiszar-viragvasarnapja-2040>.

¹²² Vö. 57. j.

¹²³ SÜTŐ (13. j.) 69.

¹²⁴ „A hiszékenység s a folyamodványos reménység vetet véget Lisbeth életének.” *Uo.* 65.

¹²⁵ „[...] a kard hatalma az egész közösségéé, nem egyetlen emberé, Dániel hét, Jelenések könyve hat, és ha nem igazságos valamely ítélet, a keresztények közösségének azt meg kell tagadnia, Mózes negyedik, per tizenhét” (Nagelschmidt érvelése, lásd *uo.* 15). „Mihálynak egész jogi ténykedésem mottóját köszönöm: zörgesetek és megnyittatik néktek” (Müller ügyész szavai, lásd *uo.* 41). Az „eszközember” mint hatalmi köz-

nagyobb hangsúlyt kap, mint Kleistnél: a kolhaasi döntéshelyzet *idejében* történő felismerésének képessége, a döntés meghozatalának és a harc következetes végigvitelének kötelessége (ahogy ennek a korreferens olvasat esetében is jelentősége van, lásd fent). A későn meghozott döntés, a halogatott cselekvés vagy a félúton való megállás a sütői igazságszolgáltatásban majdnem akkora bűn, mint a teljes passzivitásba burkolózás: „Egyezkedés közben veszett el mindenem.”¹²⁶

Sütő András költői igazságszolgáltatása a fentiek szerint a kleisti interpretációval számos hasonlóságot mutat. A költői igazságszolgáltatás itt sem egyolvasatú, a fenti tényezők mindegyikét körültekintéssel kell megvizsgálni a kérdés értelmezésekor. Az erdélyi szerző azonban kevésbé hagyja nyugtalanító bizonytalanságban olvasóját/közönségét, tézisdramája ilyen szempontból – a korabeli közönség fentebb kifejtett igényeihez alkalmazkodva – jóval „befogadóbarátabb”, mint az eredeti mű. A kolhaasi érveket a dráma már-már didaktikusan ütközteti a „forradalmár” Nagelschmidt, a hatalmi közvetítő Müller ügyész, majd a mindenáron békére törekvő Luther álláspontjával – dramaturgiailag is aláhúzva, hogy a lócsiszár kezdetben a lutheri, lázadása során azonban – ahogy utolsó szavai is erről tanúskodnak – az azzal ellentétes nagelschmidti (münzeri) meggyőződést teszi magáévá.

Sütő András a nussbaumi felfogással – és saját meglátásommal – rokon álláspontot fogalmaz meg a költői igazságszolgáltatás és jogi igazságszolgáltatás kapcsolatáról egy újságírói kérdésre adott válaszában: „Kolhaas, mint minden ember, hitek, illúziók, csalódások, vétkek összege, s mindenekelőtt az abszolút igazságosság soha meg nem valósítható álmának áldozata. Papírmaséva lesz, mihelyt bírának esze járásával s a Btk. paragrafusaival próbáljuk őt megítélni.”¹²⁷

Hein és Hajnóczy

Christoph Hein és Hajnóczy Péter költői igazságszolgáltatásának lényegét a rokon vonások miatt egyidejűleg tartom célszerűnek elemezni.

Elsőként itt is a formális jogi eljárásban született döntésről, egyúttal a korreferens, „jogszociológiai” értelmezésről kell szót ejteni. A Hubert K. kontra állami székgyár ügyben – ne feledkezzünk meg róla, hogy csak a kollégák piszkálódásainak köszönhető, hogy a felperes nem állt el a pertől¹²⁸ – a járásbíróság egy óra negyven perces tárgyalást követően „az alperes üzemet mindhárom tárgyalási pontban felmentette”, a perköltség viselésére Hubert K.-t kötelezte.¹²⁹ Feltűnő, hogy a novella a kereseti kérelmet nem nevesíti (a konkrét jogsérelemlről szó sem esik), és az ítéletnek is csak rendelkező részét tartalmazza, ahhoz *semmilyen* indokolást nem fűz – amellet pedig a tárgyalás időtartamát és a perköltség összegét a lehető legprecízebben (percekben és pfennigekben) látja fontosnak rögzíteni. Az effajta leírás Hein részéről nyilvánvaló-

vetítő kifejezés forrása: Sütő András: „Vidám sirató egy bolyongó porszemért” in Sütő András: *Színművek* (Budapest: Akadémiai 1995) 25.

¹²⁶ Sütő (13. j.) 60.

¹²⁷ Sütő András: „A münzeri út” *uo.* 254.

¹²⁸ Vö. fent a heini jogi harc jellegéről írtakkal.

¹²⁹ HEIN (11. j.) 96.

an nagyon is szándékolt, a korabeli jogrendszer pusztán formális, abszurd, a jogaiért küzdő embertől teljesen elidegenedett működéséről sokat elárul.

Szintén árulkodó és a rendszer fenyegető jellegéről tesz tanúbizonyságot a heini ironia: az üzemvezetőség képviselője az ítélethirdetést követően „még a tárgyalóteremben kijelentette [...], a székgyár reméli, hogy *a mindig is nagyra becsült káder* ezentúl újra a bizalom jegyében végzi náluk a munkáját.” Ugyanerre következtethetünk abból, hogy a bíró – bár magával a jogsérelemmel kapcsolatban érdemi nyilatkozatot nem tett – a tárgyalás berekesztése előtt „még néhány, Hubert K.-hoz intézett kérészetlen szót fűzött igazságszolgáltatás és törvényesség, valamint kötelesség és belátás vonatkozásában”,¹³⁰ a szocialista törvényesség üres szólamait és a rendszer elvárásait hangoztatva.

Ahogy pedig az egész procedura az egyénben lecsapódik: „Hubert K., aki előtt már a per folyamán világossá vált, hogy panaszát itt is el fogják utasítani”, „rezzenetlen arcúcal annyit mondott csupán, hogy ebben az ügyben minden további lépésről *lemond*”.¹³¹ A hetvenes évek Kohlhaasa kénytelen tehát belátni, hogy ilyen karkai „jogi díszletek” között további jogorvoslatnak realitása nincs, annak igazságtartalmától egyébként teljesen függetlenül.¹³²

Ugyanezzel függ össze az az írói csavar, ahogyan Hubert K.-nak a Legfelső Bíróság *bizonyos értelemben* mégis „igazságot” szolgáltat. Egy ifjú és becsvágyó szakszervezeti aparatszik ugyanis a következő kijelentést adja a könyvelő szájába: „*Nincs többé bizalmam a szocialista törvényességben*”.¹³³ Erre már a rendszernek reagálnia kellett. A jogsérelemmel nem foglalkozott, a rendszer ideológiájának megkérdőjelezését azonban nem hagyhatta szó nélkül, ahogy ebben a városi főbíró, a Legfelső Bíróság bírái, a szakszervezeti vezetők, illetve a főállamügyész – mint sütői „eszközemberek” – a tárgyalást megelőző „imbisziók” során egyetértésre jutottak.¹³⁴ A Legfelső Bíróság a semmitő eljárásban (az eljárás legfelsőbb fórum elé vitele jól mutatja az addigi „piszlicsáré” ügy átdimenzionálódását) „kötelezte az alperest, hogy fizesse ki Hubert K.-nak a teljes évi prémiumot”.¹³⁵ A konkrét jogsérelemtől magáról itt sem esik egyetlen szó sem, a döntés jogalapja, indokolása sem szerepel a novellában, ahogy a járásbíró ítélete esetében sem. Amit viszont a legfelsőbb fórum fontosnak tart hangsúlyozni: a felperes „*súlyos konfliktusba* került társadalmunkkal”, amit a „nyilvánosság színe előtt felül kell bírálni”. Tegyük hozzá: azért kell felülbírálni, hogy a szocialista törvényesség rendszerébe vetett „bizalom” ismét helyreálljon, nem pedig azért, hogy a jogsérelmet orvosolják. Utóbbinak ugyanis ilyen abszurd világban nincs relevanciája, az igazságnak pedig kiváltképp nincs: Hubert K.-nak sem igazságot szolgáltatottak, hanem a rendszer „igazán rendkívüli támogatásban” részesítette őt.¹³⁶

A következőkben vizsgáljuk meg a szocialista igazságszolgáltatás rendszerének Hajnóczy-féle olvasatát! A *fűtőben* „hivatalos” jogi eljárásra nem kerül sor, Kolhász

¹³⁰ Uo. Kiemelés az eredetiben.

¹³¹ Uo. Kiemelés az eredetiben.

¹³² Vö. rezignáció mint Hubert K. magatartásának jellemzője, lásd a küzdelem jellegének elemzésénél fent.

¹³³ HEIN (11. j.) 98. Kiemelés az eredetiben.

¹³⁴ Uo. 99.

¹³⁵ Uo. 99.

¹³⁶ Uo. 100.

semmilyen panasz előterjesztésének nem látja értelmét. Ahogy a kafei per Huldját idéző ügyvéd fogalmaz:¹³⁷ „semmiféle mód nincs a védőitalügyet lezáró döntés ellen jogorvoslattal élni, mert ez a döntés a törvényerejű rendelet nevében született”, Kolhász Mihály „*megsértett igazságérzete*” pedig „nem elegendő ok jogi eljárás megindítására, az ügy csak a fűtő számára tekinthető „ügynek” (kiemelés – T. K.).¹³⁸ A döntés tehát a „jogszabály nevében” született, ennyi az abszurd rendszer abszurd indoklása. Azt pedig, hogy ez a döntés igazságos vagy igazságtalan-e, „ne feszegessük”,¹³⁹ ilyen világban úgyszincs semmilyen jelentősége.

Tényleges jogi eljárásra, jogszolgáltatásra A *fűtő*ben egyáltalán nem kerül sor, a jogorvoslat benyújtásáról a rendszer részét képező hatalmi közvetítők is – az arctalan főgépész, a főmérnök, a szakszervezeti bizalmi és az ügyvéd – eltanácsolják Kolhászt, aki számára nem marad más megoldás, mint hogy „önmaga lesz ügyének törvénye és bírója”, aki „az emberi faj felelős megbízottjaként fog eljárni”, hogy „érvényt szerezzen az egy és oszthatatlan igazságnak”,¹⁴⁰ és így, kifordított-szubjektív módon saját maga kísérelje meg helyreállítani a felbomlott világ rendjét. A fűtő a *Kommunista Kiáltványra* „hajazó” ítéletében megállapítja: „az ügyben hozott ítélet minden kétséget kizáróan „rosszhiszemű és igazságtalan”, így az ítéletet megsemmisíti és a bűnösöket „az emberi faj nevében felelősségre vonja és elítéli”, az ítélet végrehajtásának módját pedig „az emberi faj szabad lelkiismerete nevében” maguk az elítéltek szabják meg.¹⁴¹ Az ítélet „kihirdetése” is abszurd: a prágai tavasz elfojtását követő Jan Palach-i önégetést megidézve, azt a groteszk szabályai szerint kifacsarva, a fűtő a *Kiáltványt* tűzbe dobja és elégeti. Ezt követően pedig nem marad más hátra, mint hogy „önkritikát gyakoroljon” és maga kérjen bocsánatot a jogsérelemért felelősnek tartott személyektől.

Hein és Hajnóczy elbeszélésében is sérül tehát a jheringi jogeszme, ezt mind a könyvelő, mind a fűtő érzékeli, annak helyreállítása azonban csak abszurd módon lehetséges. A létező szocializmus viszonyai között a kleisti nagy volumenű, tragikus, igazságért folytatott küzdelem értelmét veszti, ahogy Nagy Tamás fogalmaz: értelmezhetetlenné válnak az egyén jog-, illetve igazságkeresésének „heroikus/tragikus” dimenziói.¹⁴²

A „jogszociológiai” olvasat szerint a költői igazságszolgáltatás konklúziója valóban ennyi a kohlhaasi harc végeredménye vonatkozásában, ahogy Nagy Tamás fogalmaz: „kis hűhó semmiért”.¹⁴³ A Hajnóczy- és a Hein-féle költői igazságszolgáltatásnak azonban – meggyőződésem szerint – nem ez az egyetlen olvasata. A nussbaumi *poetic justice* fogalmával kapcsolatban – a szimpátia mint „értelmes érzélem” relációjában – nemcsak annak van jelentősége, hogy a kohlhaasi küzdelem elérje-e a célját, különösen olyan körülmények között, ahol a cél objektíve nem elérhető. A kohlhaasi paradoxonban semmi sem zárja ki, hogy a külvilág, a szocialista törvényesség rendszere által

¹³⁷ A dr. Huld alakjával való – lényeges – párhuzamra Nagy Tamás hívja fel a figyelmet. NAGY (6. j.) 61.

¹³⁸ HAJNÓCZY (12. j.) 81.

¹³⁹ *Uo.* 76.

¹⁴⁰ *Uo.* 81–83.

¹⁴¹ *Uo.* 83.

¹⁴² NAGY (6. j.) 63.

¹⁴³ *Uo.*

örültnek, „kötözni való bolondnak” tartott egyén¹⁴⁴ az egyedüli legyen, aki – legyen az bármilyen bátortalan vagy éppen groteszk – egyáltalán kísérletet tesz arra, hogy „a sorból kiálljon”, vállalva ezzel környezete megvetését, szánakozását vagy éppen gyűlöletét.¹⁴⁵ Kolhász és Hubert K. az egyetlen, aki felismeri, hogy a jogsérelem lényege nem napi fél liter tej vagy negyven márka prémium megvonásában rejlik, hanem a fentiek szerint többről van itt szó: az emberi méltóságon esett sérelemről (Sütő lócsiszárjánál a hit elvesztésével összefüggésben). Ők az egyedüliek, akik hajlandóak tudomást venni a camus-i értelemben vett abszurdról; akik azonosítják, hogy nem létezik kétfajta igazság, kicsi és nagy¹⁴⁶ (ahogy Sütő szerint sem értelmezhető az egyetemes igazság a „porszem igazsága” nélkül¹⁴⁷), az ezzel szembeni lázadás, harc pedig szenvedélyükké válik.¹⁴⁸

A Hein és Hajnóczy által is nagyra becsült camus-i filozófia szerint¹⁴⁹ az igazság után sóvárgó ember „hívó szavára a világ esztelen csöndje a válasz: ebből az ellentétből születik az abszurd.”¹⁵⁰ Az abszurd ennek a relációnak, ellentmondásnak a tudatosítása: nemcsak felismerést jelent ez, hanem sokkal többet annál: „életszabályt”.¹⁵¹ Az öngyilkosság, a hit és a remény bármiben, továbbá a tudatos elfogadás, beleegyezés megszünteti az abszurdot.¹⁵² Hajnóczy főhőse – ahogy Heiné és Sütőé is – bár a rendszer adottságaiból fakadóan célt nem érhetett, „életszabállyá” emelt magatartásával mégis felismerte és tudatosította a létező szocializmus játékszabályainak abszurditását: így válhatott a legnemesebb értelemben vett „jóra való” emberré – ezzel pedig helyreállította a felbomlott világ rendjét. Ez az 1970-es évek Kohlhaas-hypertextusaiban megjelenő költői igazságszolgáltatás másik lehetséges olvasata.

Záró megjegyzések

Elemzésemben felvázoltam a Kohlhaas-parafrazisokban megjelenő költői igazságszolgáltatás néhány lehetséges olvasatát, rávilágítva egyúttal a formális jogi igazságszolgáltatás korlátaira. A kohlhaasi harc kontextusát, mozgatórugóit, a jogsérelem jellegét, az egyes művek törvényfogalmát elemezve és egymással, továbbá a kleisti alapfelfogással is összevetve bemutattam a *poetic justice* meghatározása szempontjából releváns „szimpátia” kialakulásának értelmi és érzelmi tényezőit, megkülönböztetve a korreferens, „jogszociológiai” olvasatot és a „normatív univerzum” koncepciója felőli megközelítést. A következtetések szintjén bármiféle teljességre vagy definícióalkotásra –

¹⁴⁴ HEIN (11. j.) 100.

¹⁴⁵ „Az akarás mindig paradoxonokat vet fel. Minden úgy van elrendezve, hogy megszülessen a posványos nyugalom, melyet a szellem renyhésége, a szív szunnyadása vagy a halálos beletörődés biztosít.” CAMUS (46. j.) 211.

¹⁴⁶ HAJNÓCZY (12. j.) 83.

¹⁴⁷ Vö. 57. j.

¹⁴⁸ „Ha az abszurdot felismerik, szenvedély lesz, a legmarcangolóbb szenvedély.” CAMUS (46. j.) 213.

¹⁴⁹ Camus hatását Hajnóczy és Hein írásművészetére fent „Az 1970-es évek díszletei” alcím alatt tárgyaltam.

¹⁵⁰ CAMUS (46. j.) 218.

¹⁵¹ „Ebben az abszurd állapotban benne kell élni. Tudom, min alapul: az egymásnak gyürköző, de egymást átfogni nem tudó szellem és világ szembenállásán. Én életszabályt keresek ehhez az állapothoz [...]” Uo. 230.

¹⁵² Uo. 221–222.

a kutatási kérdés jellegéből fakadóan – nem törekedtem. Kifejezetten hangsúlyozom, hogy fenti elemzés csupán a probléma egyik lehetséges olvasata, és munkámat kettős cél vezérelte: ad1) az irodalom segítségével „közelebb férközni” a szocialista törvényesség rendszerének megértéséhez, ad2) olyan szempontokat felvázolni, amelyeket jogásznak vagy nem-jogásznak érdemes figyelembe venni egy komplexebb látásmód érdekében mindazon esetekben, amikor életének különböző „Kohlhaas-dilemmáiban” kell döntést hoznia. Szándékom szerint vizsgálódásaim segítettek rámutatni arra, hogyan lehet egyidejűleg a „legelvetemültebb” ember a „legjóravalóbb”, a „piszlicsáré” ügy „égbekiáltó igazságtalanság”, a „cicamica-naivitás” pedig a jogeszmében való feltétlen hit.